

Johann Gottfried Herder o hudbě a nacionalismu

Autor: A. Graham

Johann Gottfried Herder
Song Loves the Masses: Herder on Music and Nationalism
Translated and edited by Philip V. Bohlman
Oakland: University of California Press, 2017

Johann Gottfried Herder byl německý filozof, teolog, překladatel a kritik, který žil v 18. století. Zabýval se velice rozmanitými tématy: politickou filozofií, filozofií ducha, filozofií dějin, metafyzikou, lingvistikou, filologií, uměním, náboženstvím, mytologií nebo hudbou. Herder výrazně ovlivnil četné filozofy a zčásti na jeho myšlenkách vyrostly moderní vědní obory jako například lingvistika nebo kulturní antropologie.

Herder se narodil roku 1744 do chudé východopruské rodiny. Dva roky studoval na univerzitě v Königsbergu, kde se setkal s Johannem Georgem Hamannem a zde se také stal oblíbeným žákem Immanuela Kanta. Po studiích si vyzkoušel povolání duchovního a učitele. O několik let později se vydal na cestu po Evropě (viz jeho *Journal meiner Reise im Jahre 1769*). V roce 1770 se ve Štrasburku setkal s Goethem, na kterého udělalo jeho dílo značný dojem. Herder se vypracoval v čelní postavu literárního hnutí *Sturm und Drang*. Roku 1776 byl jmenován nejvyšším církevním inspektorem ve Výmaru, kde žil až do své smrti.

Překlad Herderova díla do angličtiny se ve větším měřítku rozběhl teprve v posledních dvou desetiletích. Texty z recenzované knihy se pak v anglickém překladu objevují vůbec poprvé. Tato sbírka také jako první kompletuje všechny Herderovy texty o hudbě v jednom svazku. Obsahuje devět esejí, každá z nich je opatřena krátkou předmluvou překladatele. Součástí knihy je také dodatek s překlady textů 24 lidových písní z Herderových sbírek lidové hudby.

První část knihy tvoří Herderovy eseje o lidových písních. Německý filozof věřil, že lidová hudba je ztělesněním *Volksgeistu*, tedy niterného charakteru lidu, jenž je vyjádřen prostřednictvím kultury a civilizace. Ve svém největším díle *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit (Úvahy o filozofii dějin lidstva)* Herder formuluje myšlenku, že každý národ má svůj vlastní *Volksgeist* (užívá termín „Geist des Volkes“) i specifický charakter. Všeobecně bývá uznáván za původce tohoto konceptu.

Herder vnímal národ v především jako organické společenství, spojené sdílenou kulturou a krví. Německo bylo v jeho době rozděleno na stovky nezávisle spravovaných státeků, jejichž

vládci přeochoťně přejímali francouzské zvyky a navíc se mezi sebou často svářeli. V předchozím (tj. 17.) století pak Německo zpustošila třicetiletá válka a další náboženské střety. Z Herderovy ideje *Volksgeistu* vyrostl německý nacionalismus a významnou roli sehrála také při rozvoji německého národního povědomí na přelomu 18. a 19. století.

Přestože byl Herder samozřejmě ovlivněn osvícenským myšlením, vymezoval se proti myšlence a zásadní totožnosti všech lidí i tomu, že by všechny národy „samy od sebe“ sdílely jisté morální hodnoty nebo psychologické charakteristiky. Lidské bytosti se podle něj výrazně liší v závislosti na svém kulturním kontextu i kultuře (jazyk, původ, zvyky, hmotné podmínky atd.) vůbec, jež nesmazatelně formují charakter. Dochází k tomu na individuální i skupinové úrovni. (Nevysloveně etnický charakter jeho ideje *Volksgeistu*, i přes absenci otevřeně rasové biologické terminologie, je patrný zejména z poznámek o tom, jak podnebí ovlivňuje fyzický i mentální vývoj skupin v průběhu času.)

Proto odmítal homogenizující pojetí kosmopolitismu, blízké mnoha osvícenským myslitelům, a místo něho hlásal kulturní pluralismus. Současně brojil i proti imperialismu a šovinismu (viz *Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit*). Následkem toho bývá občas označován za předchůdce moderního multikulturního progresivismu. Herderovo pojetí pluralistického nacionalismu ovšem stojí v ostrém rozporu s moderní chválou otevřených hranic a globalizace, které naopak zachování svébytně existujících národních kultur i stejnorodosti jednotlivých skupin ohrožují.

Mnozí už přede mnou poukázali, že kosmopolitismus v podobě předkládané moderními západními liberály lze paradoxně označit za jistou formu víry v „bělošskou nadřazenost“. Vychází totiž z předpokladu, že všechny národy světa – od afrických primitivních kmenů po mongolské pastevece – mají a také budou vyznávat západní hodnoty a usilovat o západní standardy civilizace.

Herderovo přesvědčení, že *Volksgeist* národa nachází vyjádření v jeho starobylých básních a písních, jej dovedlo k intenzivnímu zájmu o ožívování starobylé lidové hudební tradice. Ve své první eseji tak píše, že lidové písně je třeba sbírat a zahrnovat do antologií, aby tak byla „zachycena jiskra ducha německé otčiny – i když je třeba skryta pod nánosem popela a suti“, a lidové písně byly zvěčněny ještě předtím, než dojde k jejich trvalé a nenahraditelné ztrátě. Pořídil dvě sbírky lidových písní: *Volkslieder* z roku 1774 a *Alte Volkslieder* z let 1778-1779.

První vyšla ve čtyřech svazcích, druhá ve dvou rozsáhlejších (druhé vydání spatřilo světlo světa až po Herderově smrti v roce 1807 pod názvem *Stimmen der Völker in ihren Liedern*). Antologie zahrnovala 194 lidových písní z různých evropských zemí a v 19. století se těšila nemalému věhlasu. Herderův překlad skotské lidové písně „Edward, Edward“ se stal inspirací Brahmsovy (*Čtyři*) *Balady op. 10, č. 1 Andante d moll* a Schubertovy „Eine Altschottische Ballade“.

Herderovo pojetí lidové hudby zahrnovalo jak starobylé epické básně, tak tradiční lidové písně. V epilogu nalezneme i krátký úryvek z jeho *Pojednání o původu jazyka*, kde dospívá k závěru, že lidský jazyk vznikl v jistém bodě z primitivní schopnosti zpívat (řada moderních

studí tuto jeho tezi podporuje). Epické básně byly původně samozřejmě zpívány. K Homérovi Herder poznamenává: „Největší řecký bard Homér je zároveň i největším lidovým básníkem.“ Nejvýše si cenil homérských eposů, severské Eddy, *Nibelungenlied*, *Ossianových zpěvů* a Starého zákona.

Proto v knize nalezneme i Herderovy eseje o epických básních. Nejdůležitějších z nich je ta obsahující úryvky z jeho *Briefwechsel über Ossian und die Lieder alter Völker* (Korespondence o Ossianovi a písních starých národů), která vyšla v roce 1773 jako součást manifestu *Von deutscher Art und Kunst* (mj. spolu s jeho esejí o Shakespearovi nebo esejemi od Goetha a Justuse Mösera). Manifest načrtává cestu k vytvoření takového německého umění, literatury a hudby, jež by věrně zachycovaly německou minulost.

Ossianovy zpěvy jsou cyklus epických básní, údajně sebraných a přeložených (z gaelštiny do angličtiny) skotským básníkem Jamesem Macphersonem. Postava Ossiana se zakládá na legendách vyprávěných o Oisínovi, válečníkovi a básníkovi z irských pověstí. Přestože se o autentičnosti básní vedou spory, mnozí neváhali pochvalně označit dílo za hodného následníka homérských eposů.

Herder považoval otázku autenticity básní za druhořadou. Mnohem zajímavější pro něj byla problematika překladu, a to jakým způsobem převod z původní gaelštiny do angličtiny a následně do němčiny ukáže původní text v novém, odlišném světle. Německý překlad básní z dílny Michaela Denise kritizoval, protože jeho akademická nápodoba řeckého hexametru verše prý příliš sešňerovala formalismem a obrala je tak o jejich „divokost“. Denisovu překladu podle Herdera chyběl „cit pro zvukomalbu i zpěv; nepřenesl pocit dotyku svěžího větru na kaledonských kopcích“, a tak nezachytil ducha původních básní – lidových písní zpívaných prostým lidem.

Literární tvorba „divokých“ národů podle Herdera byla živější, lyričtější a svobodnější. Naši předkové museli neustále čelit nástrahám přírody, což dodalo jejich umění a básním vitalitu u moderních lidí nevídanou. Herder ve své esejí popisuje, jak *Ossiana* četl vestoje na palubě lodi za prudké bouře a dodává, že „za takovýchto podmínek severští skaldi a bardi vystupují z čteného textu úplně jinak, než jak byste to kdy mohli zažít při univerzitní přednášce“. Tento bezprostřední kontakt s rozbouřenými živly na moři a blízká přítomnosti nebezpečí a smrti dávaly přiblížit se podmínkám vzniku těchto epických básní.

Herder si dávných předků nesmírně vážil a nezastával proto přesvědčení, že dějiny jsou nekonečným vzestupným příběhem pokroku, pro který představují jednotlivé civilizace pouhé stupně na cestě vzhůru. Neupadal proto ale ani k opačné krajnosti, tj. primitivismu. Věřil, že nejvýznamnější odlišností lidí od zvířat je náš potenciál k rozvoji „humanity“, neboli civilizace, a tak vítal pokrok v umění i vědách. Nevěřil ovšem v ideu univerzálního pokroku – různé civilizace se podle něj vyvíjejí odlišným tempem. Chceme-li tak dospět k lidské dokonalosti, musí každý národ (i jeho jednotlivý příslušník) naplnit svůj vlastní osud a vyvíjet se podle své vlastní vnitřní logiky, což ovšem obnáší i uznání oddělenosti cest různých národů.

Ossianovy zpěvy Herdera inspirovaly k sebrání jeho první sbírky lidových písní a právě v esejí

o Ossianovi přišel Herder s pojmem *Volkslied*. Byl přesvědčen, že německé umění by mělo následovat Macphersonovu metodu shromažďování materiálu z lidové tradice a z těchto základů následně tvořit něco nového. Vystupoval proti těm ze svých současníků, kteří ve své literární a básnické tvorbě bezmyšlenkovitě přejímali cizí umělecké trendy, místo aby čerpali z domácí starobylé tradice.

Za zmínku jistě stojí, že Herderovo vydání *Ossianových zpěvů* obsahovalo také rozsáhlou anotaci z pera Melchiorra Cesarottiho, překladatele knihy do italštiny. Z jeho poznámek je zase patrný vliv Giambattisty Vica, který tak mohl nepřímo ovlivnit i Herdera. Zajímavé je to především proto, že Vicovo dílo bylo v té době v podstatě neznámé.

V jejich tvorbě i myšlení nacházíme jak určité paralely, tak oblasti, v nichž se rozcházejí. Oba patří mezi osvícenské filozofy, kritické k osvícenskému myšlení. 1] Oba lze označit za předchůdce historicismu 19. století: jak napsal Robert T. Clark, „Vico byl přesvědčen, že studiem dostupných dokumentů o primitivních kulturách dokáže časem odhalit ‚metafyziku dějin‘, která vyvrátí karteziánsko-protestantské pozice... Vico ani Herder nehodnotili kultury podle měřítek své vlastní doby – což byl omyl karteziánů – ale snažili se místo toho přijít s přesným zhodnocením jejich základních charakteristik, získaných pečlivým studiem dostupných informací.“2]

Vicovi se tento partikularistický náhled podařilo sladit s univerzalismem jeho cyklické filozofie dějin rozlišováním konvence a lidské přirozenosti. Podobně jako Herder se i Vico domníval, že mýtus je ústředním prvkem civilizace a literární i umělecká díla tedy vnímal jako artefakty objasňující význam celého kulturního organismu, z něhož vznikly. Každý ze svých dějinných věků (věk bohů, hrdinů a člověka) proto spojoval s odlišnou formou jazyka: hieroglyfy, znaky a symboly s prvním, přirovnání a metafory se druhým a ironii s tím posledním, naším.

Některé podobnosti mezi Vicem a Herderem jsou náhodné (např. myšlenky o původu jazyka), není však vyloučeno, že Herderovy teorie výkladu byly do jisté míry nepřímo ovlivněny Vicem.

Herderův zájem o starší epickou poezii je patrný i z toho, že do němčiny přeložil *Píseň o Cidovi* (*El Cantar del Mio Cid*). V knize jsou otištěny pasáže z tohoto překladu. Soudí se, že báseň vznikla někdy v průběhu 12. století. Eponymním hrdinou díla je kastilský šlechtic a vojevůdce z období reconquisty, který proslul svou válečnou zdatností při rozšiřování území Kastilie a stal se jejím národním hrdinou. Báseň začíná zhruba v době jeho odchodu z Kastilie do exilu v roce 1081 a končí krátce před jeho smrtí v roce 1099.

Herder se pokusil přemostit propast mezi minulostí a současností oživením heroismu a nacionalismu původních veršů v němčině a prostředí moderní Evropy. Podle Bohlmana se tak „evropští lingvisté a historici 19. a 20. století při hledání národních eposů často nechávali inspirovat a vést Herderovým *Cidem*.“

Hudba zůstává v Herderově *Der Cidovi* stále přítomná na pozadí, ať už v podobě pozornosti věnované zvukomalbě básně (tempo, rýmy, souznění atd.), tak i přímých odkazů na ni v textu

samém, jako např. zde:

Priests and soldiers alike, in full voice,
Sang mass for the Cid,
And trumpets loudly heralded
The holy secret;
Cymbals rang, kettle drums roared,
So that the holy archways
Shook; a renewed courage of heroes
Filled the hearts of all the soldiers,
The three hundred so intrepid,
To enter into struggle against the Moors,
The Moors in Valencia.

Tyto verše bezprostředně následují dramatický výjev, při němž El Cid donutí krále Alfonsa VI. odpřisáhnout, že to nebyl on, kdo zavraždil předchozího panovníka, jeho bratra. Alfonsa však tento veřejný políček jeho cti natolik rozlítíl, že přikáže El Cida vyhnat z Kastilie a odebral mu jeho pozemky i majetek. „Tři stovky“ označují ostatek jemu věrných mužů. El Cid s nimi projde mnoha taženími, která vrcholí až dobytím města Valencia.

Herder přeložil také **Händelova *Mesiáše***, o němž hovořil jako o „opravdové zhudebněné křesťanské epice“. Jako teolog a klerik Herder viděl v náboženství a hudbě dva blízce spjaté světy. I Martin Luther (jehož Herder velice obdivoval, přestože mu vyčítal, že se nepokusil založit samostatnou německou národní církev) označoval hudbu za „blízkou teologii“, protože je božského původu. Náboženské hudbě jsou v knize věnovány dvě eseje. Herderova kritika **pietismu** (tehdejšího luteránského hnutí) nám poskytuje představu o jeho názorech na posvátno a hudbu obecně: „Pietismus udělal z posvátné hudby komorní píseň s nasládlou, zženštilou melodií, plnou rozněžnělé citlivosti a veteše, a tím ji připravil o veškerý majestát, který chytá za srdce a učinil z ní slabošskou hru.“

Závěrečnou esej knihy tvoří kapitoly o hudbě z posledního Herderova zásadního díla *Kalligone*, kde v obrysech načrtává svou filozofii estetična. Celá kapitola se v podstatě dá číst jako obhajoba hudby coby umělecké formy. Vystupuje tu proti Kantovu tvrzení z *Kritiky úsudku*, že hudba zaujímá místo až za vizuálním i literárním uměním, protože zvuky jsou prchavé a sluchové vjemy ze své podstaty pasivní ve srovnání s těmi vizuálními a namítá, že právě díky tomu je prostřednictvím hudby snáze možné vyvolat u posluchače niterný a osobní dojem. Hudbu chápe jako umění v pohybu („příchod a odchod, stávání se a bytí“), jehož dočasnost mu dovoluje nejlépe zachytit přelévání se lidských emocí a přenést do naší reality božské. Obecněji pak tvrdí, že Kantovy apriorní zásady estetického úsudku ho dovedly až k vytvoření falešných hranic mezi poznáváním a smyslovým vjemem, typy vědomí, zkušeností atd.

Herder opakovaně prohlašuje, že hudba, umění i básně odrážejí charakter svých tvůrců i

DĚLSKÝ POTÁPĚČ

jejich národů, ale podotýká, že tato zákonitost platí i v opačném směru. O básnících tak píše: „Básník je *tvůrcem* národa, v jehož středu tvoří: předkládá jim svět, který mají *zřít* a ve svých rukou drží jejich duše, aby je do tohoto světa mohl *vést*“. Národy jsou tak plodem práce umělců a básníků, jejichž díla se stávají ustavujícími dokumenty národů.

Poznámky:

1] Viz Isaiah Berlin: *Three Critics of the Enlightenment: Vico, Hamann, and Herder*.

2] Robert T. Clark, Jr., “Herder, Cesarotti and Vico,” *Studies in Philology*, vol. 44, č. 4 (říjen 1947): 647–48.

Recenze A. Grahama na knihu **Song Loves the Masses: Herder on Music and Nationalism** vyšla na stránkách Counter-Currents Publishing 21. prosince 2017.